

MONOLITO EKSPERIMENTAS VILNIUJE: TARP IDĖJOS IR PRAGMATIŠKUMO

Indrė Ruseckaitė¹, Aušra Černauskienė²

¹Architektūros pagrindų ir teorijos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Pylimo g. 29/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lietuva

²Dano Rusecko studija, A. Goštauto g. 40A, 01112 Vilnius, Lietuva
El. paštas: ¹ruseckaite.indre@gmail.com; ²paštas ausrinak@gmail.com

Įteikta 2012 06 15; priimta 2012 07 13

Santrauka. Gelžbetonio kaip kokybinio architektūrinės minties šuolio kaltininko dviprasmiškumas pokarinėje modernistinės architektūros raidoje ypač matomas iš kontraversiško šios medžiagos naudojimo kryptų ir mastų: nuo industrializuotos masinės surenkamų gelžbetoninių stambiaplokščių namų statybos kaip grynojo pragmatiško iki pavienių išskirtinės plastikos monolitinio gelžbetonio architektūros pavyzdžių kaip idėjos skleidėjų. Būtent monolitinio gelžbetonio technologijos idėjiškumo ir pragmatiško santykis straipsnyje ir nagrinėjamas, ši klausimą perkėlus į Vilniaus gyvenamosios statybos kontekstus. Monolitinio gelžbetonio gyvenamieji namai, pastatyti naudojant savo laiku inovatyvią ir eksperimentinę technologiją, pasirinkti dėl palyginti nedidelio jų įgyvendinimo masto ir dėl to, kad šis eksperimentas tetruko ne visus porą paskutinių sovietinės eros, kurios pabaiga žymi ir šio fenomeno nutrūkimą, dešimtmečių. Tekste siekiama atsakyti, kokie pragmatiniai ir idėjiniai postūmiai lėmė šios technologijos plėtojimą, kokios architektūrinės ir urbanistinės idėjos skleidžiasi šiuose objektuose; kodėl monolitinis eksperimentas, kuriam nemenkas vaidmuo numatytas neįvykusiuose miesto plėtros ateities planuose, pasibaigė kartu su sovietmečiu ir kaip reiškiasi šiandieniniai šio reiškinio vertinimai bei architektūrinės interpretacijos.

Reikšminiai žodžiai: sovietmečio architektūra, monolitinis gelžbetonis, sovietmečio gyvenamieji rajonai, daugiabučių namų tipologija.

Įvadas

Statybos ir technologijų pramonės inovacijų atveriamos platesnės galimybės architektūrinėms formoms kurti žymi naujus kokybinius ir kiekybinius šuolius architektūros istorijoje. Gelžbetonis tapo vienu iš XX amžiaus architektūros kryptų raidos postūmių ir būtinųjų aplinkybių. Jokia kita medžiaga nėra taip glaudžiai susieta su modernizmo architektūros ištakomis ir raida kaip gelžbetonis (Picon 2006). Tai tiesiogiai susiję su tuo, kad gelžbetonis tarsi įkūnijo modernizmo architektūros ir technologijos sąsajas, kurios buvo lemiamos moderniojo judėjimo pradininkams. Gelžbetoniniai modernizmo manifestai, pradėdant Le Corbusier „revoliucinės formos – štai ko reikalauja betonas“ (Cohen 2006), Giedion „mokslinė, industrializuota pastatų statyba – štai kas stovi už betono technologijos vystytojo“ (Giedion 1928: 155) frazėmis, plačių įgyvendinimo mastų sulaukė jau po Pirmojo pasaulinio karo. Betono technologijos istorijoje ryškios dichotomijų apraiškos, prasidedančios

pačios medžiagos sandara, tempimo ir gniuždymo savybėmis, toliau atsiskleidžiančiomis inžinierinės ir architektūrinės minties kolaboracijoje, siekiant sujungti priešingas „techniško“ ir „meniško“ pastatų sąvokas (Cohen 2006). Gelžbetonio kaip kokybinio architektūrinės minties šuolio kaltininko dviprasmiškumas pokarinėje modernistinės architektūros raidoje ypač matomas iš kontraversiško šios medžiagos naudojimo kryptų ir mastų: nuo industrializuotos masinės surenkamų gelžbetoninių stambiaplokščių namų statybos kaip grynojo pragmatiško iki pavienių išskirtinės plastikos monolitinio gelžbetonio architektūros pavyzdžių kaip idėjos skleidėjų. Būtent monolitinio gelžbetonio technologijos idėjiškumo ir pragmatiško santykis straipsnyje ir nagrinėjamas, ši klausimą perkėlus į Vilniaus gyvenamosios statybos kontekstus. Monolitinio gelžbetonio gyvenamieji namai, pastatyti naudojant savo laiku inovatyvią ir eksperimentinę technologiją, pasirinkti dėl palyginti nedidelio jų įgy-

vendinimo masto ir dėl to, kad šis eksperimentas te-truko ne visus porą paskutinių sovietinės eros, kurios pabaiga žymi ir šio fenomeno nutrūkimą, dešimtme-čių. Tekste siekiama atsakyti, kokie pragmatiniai ir idėjiniai postūmiai lėmė šios technologijos plėtojimą, kokios architektūrinės ir urbanistinės idėjos skleidžia-si šiuose objektuose; kodėl monolitinis eksperimentas, kuriam nemenkas vaidmuo numatytas neįvykusiuose miesto plėtros ateities planuose, pasibaigė kartu su so-vietmečiu ir kaip reiškiasi šiandieniniai šio reiškinio vertinimai bei architektūrinės interpretacijos.

Postūmiai monolitinio gelžbetonio eksperimentui

Lietuvoje gelžbetonio technologija pradėta taikyti pa-našiu metu kaip ir likusioje Europoje, pradžioje ryš-čiausi taikymo pavyzdžiai – bažnyčios (Soboro (dabar Įgulos bažnyčios)) kupolas (1895 m.) (Jankevičienė *et al.* 1991: 188–189), Kupiškio bažnyčios perdan-ga (1909 m., architektas Kazimieras Vasiliauskas) ir kt. Nebaigtos Švč. Jėzaus širdies bažnyčios Vilniuje (1907 m., architektas Antanas Vivulskis, statyta 1913–1915 m.) novatoriškas ir itin profesionaliai at-liktas monolitinio gelžbetonio karkasas išsaugotas ir integruotas į Statybininkų kultūros rūmus (1960–1963 m., architektas Algimantas Mačiulis, pastaty-ta 1965 m.) kaip ypač vertingas paveldas (Mačiulis 2008)¹. Gelžbetoninės konstrukcijos naudotos statant bunkerius, tiltus, vandens bokštus ir kitus inžinerinius statinius, o nuo XX a. vidurio pradėtos plačiai naudoti visuomeninių pastatų statyboje, pvz., Žemėtvarkos instituto skaičiavimo centro (dabar Žemės ūkio mi-nisterija, architektė Elena Bučiūtė, 1967 m.) kesoni-nio tipo konstrukcija perdengta 24×24 m patalpa, Vilniaus koncertų ir sporto rūmų unikali gelžbeto-nio rėmų ir vantų denginio konstrukcija (architek-tai Eduardas Chlomauskas, Jonas Kriukelis, Zigmas Liandzbergis, 1971 m.). Apie 1980-uosius metus vi-suomeniniuose pastatuose pradėta taikyti monoliti-nio gelžbetonio perdangų pakėlimo metodika, kuri „atvėrė naujas architektūrinės plastikos ir konstruk-cijų sistemų sąveikos galimybes“ (Nekrošius 2008: 17). Architektų Aušros ir Juozo Šilinskių suprojektuota Balneofizioterapijos gydykla (1981 m., dabar Vandens pramogų parkas) (1 pav.), „Sūručio“ sanatorijos mie-gamais korpusas (1982 m., dabar viešbutis „Pušynas“) (2 pav.) Druskininkuose, kavinė „Banga“ Palangoje (architektas Gintautas Juozas Telksnys, pastatyta

1 pav. Balneofizioterapijos gydykla Druskininkuose (archit. Aušra ir Juozas Šilinskai, 1981 m., dabar Druskininkų vandens parkas)

Fig. 1. Balneophysiotherapy sanatorium in Druskininkai (archit. Aušra and Juozas Šilinskai, 1981, cur. Druskininkai Aquapark)

2 pav. „Sūručio“ sanatorijos Druskininkuose miegamasis korpusas (archit. Aušra ir Juozas Šilinskai, 1982 m., dabar viešbutis „Pušynas“)

Fig. 2. Sūrutis sanatorium in Druskininkai block (archit. Aušra and Juozas Šilinskai, 1982, cur. Pušynas Hotel)

1979 m.), visuomeninis centras „Orbita“ (1985 m., ne-baigtas, archit. Edmundas Stasiulis), kuriame (kaip ir Ritualinių paslaugų rūmuose, architektas Česlovas Mazūras) išbandyta MSPI sukurta pakeliamų mo-nolitinių kesonų perdanga (Mačiulis 2003: 45) – tai ryškiausi šio metodo taikymo visuomeniniams pas-tatams pavyzdžiai, kurių, tenka pripažinti, nėra daug. Monolitinio gelžbetonio statybos technologija visuo-meniniams pastatams nebuvo taikyta plačiai dėl ne-sukurtos lankscios klojinių sistemų.

¹ Pasak A. Mačiulio, tuometinėje sakralinėje architektūroje monoli-tinis gelžbetoninis karkasas buvo didelė naujiena. Tokį konstruk-tyvinį sprendimą siūlė pats architektas, „tik sunku suvokti, kodėl novatorius architektas A. Vivulskis originalią konstrukciją vėliau apvilko eklektiniu neoromantikos drabužiu?“ (Mačiulis 2008: 170)

Greitos ir nebrangios gyvenamojo būsto statybos technologijos poreikis bei naujos gelžbetonio technologijos buvo sujungtos statybų industrializavimo ir kartotinių daugiabučių namų projektų srityje. Stambiaplokščių konstrukcijų technologija pasiekė Lietuvą 5-ojo dešimtmečio pabaigoje, 1958–1965 m. penkiuose statybos rajonuose – Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje ir Panevėžyje – rekonstruotos arba pastatytos naujos surenkamojo gelžbetonio įmonės (Drėmaitė 2006). Jose pagamintus serijinius stambiaplokščių namų modulinius elementus Vilniaus statybų aikštelėse pradėta surinkinėti nuo 1959 m. Pirmasis stambiaplokščių daugiabučių namų kvartalas pastatomas Naugarduko g., šalia grąžtų gamyklos (suplanavimo autorė architektė Elena Laimutė Bergaitė-Burnekienė), o nuo 1961 m. sulietuvintos 1-464-LT serijos pastatai imti statyti Žirmūnų pirmajame mikrorajone. Pirmųjų kompleksinių gyvenamųjų rajonų Vilniuje schemose ir siluete aiški pastatų aukštingumo hierarchija: aplink aukštuminių pastatų – maksimalios mikrorajono koncentracijos tašką – telkiasi žemesni pastatai ir palaipsniui žemėja mikrorajono pakraščių link. Žirmūnų pirmajame mikrorajone aukščiausieji architektūriniai mikrorajonų akcentai – tai devynių aukštų stambiaplokščiai koridorinio tipo daugiabučiai viengungiams ir jaunoms šeimoms, to paties projekto pastatai statyti ir Savanorių prospekto gyvenamajame mikrorajone. Nuo 1969 m. pradėti statyti 1-464LI-51 serijos bokštiniai daugiabučiai pastatai Lazdynuose, Karoliniškėse ir Viršuliškėse (3 pav.).

Ryškaus funkcionalistinio charakterio, pusiau atviru pirmuoju aukštu, lakoniškos formos, su vitrininių langų linijomis pastatai kiekviename iš šių rajonų pritaikyti aplinkiniam koloritui. Tačiau iš pricipo tai tebuvo kartotiniai projektai, kurie, nepaisant nežymių estetinių pakeitimų, visgi rajonų architektūrinės įvairovės nepapildė. Prasidėjus Karoliniškių statybai 8-ojo dešimtmečio pradžioje pradėta kritiškiau vertinti naujų gyvenamųjų rajonų monotonijos ir supanašėjimo problema, kurios fone akcentuota originalesnės – ypač rajoninių dominančių – daugiabučių gyvenamųjų namų architektūros būtinybė. Eliminuoti architektūrinę monotoniją siekta ir originaliais visuomeninių pastatų – prekybos centrų, mokyklų, darželių – architektūriniais sprendimais, tačiau aukštuminiai pastatai akcentuoti kaip geriausiai ir toliausiai matomi miestovaizdiniai ženklai, todėl jų originalumo uždaviniai tapo vienu iš prioritetinių idėjinių klausimų, o pragmatiškųjų klausimų grupę iliustruoja tuometiniai svarstymai, kaip greitai, pigiai ir kokybiškai tai įgyvendinti. Tuometine ideologija ir gyvenimo būdu priverstinai tapusio stambiaplokščių namų konstrukcijos pritaikymo aukštybiniams (nuo 12 aukštų) atsisakyta dėl ribotų architek-

3 pav. 1-464LI-51 serijos dvylikaaukščiai namai Karoliniškėse
Fig. 3. 12-storey tower blocks in Karoliniškės (series 1-464LI-51)

tūrinių sprendinių galimybių ir dėl lėto technologinio proceso gamykloje (naujam pastato tipui įgyvendinti nuo projekto parengimo iki pastatymo užtrukdavo apie 10 metų). Plytinių daugiaaukščių konstrukcija lyg ir būtų labiau lėmusi architektūrinių sprendinių įvairovę, tačiau jos atsisakyta dėl ilgos statymo trukmės ir didelio žmoniškųjų išteklių poreikio. Todėl kaip alternatyva pasirinkta monolitinio gelžbetonio pastatų kryptis, juolab kad tuo metu įmanoma modulinė perstatomų klojinių sistema labiausia tiko daugiabučio namo, kurio pagrindinis struktūrinis elementas – butas – vertikaliai kartojamas keliolika kartų (skirtingai nuo visuomeninių pastatų, kuriuose dominavo horizontalioji plėtra), tipologijai, todėl monolitinio gelžbetonio konstrukcijos plačiausiai naudotos daugiabučių gyvenamųjų rajonų statybai.

Pirmieji monolitinio gelžbetonio gyvenamieji namai suprojektuoti Miestų statybos projektavimo institute, 1981 m. įkurta Vilniaus monolitinės statybos valdyba, 1986 m. sudaryta programa „Monolitas“, pagal kurią monolitinių pastatų plotas iki 1990 m. turėjo pasiekti 300 tūkst. kv. metrų. 1987 m. lapkričio 26 d. įsteigtas eksperimentinis projektavimo ir statybos susivienijimas (EPSS) „Monolitas“, kuris sujungė mokslininkus, projektuotojus ir statytojus, buvo vadovaujama principu „ką suprojektuosime, tas bus iš karto ir statoma. Kūrybinis kelias turės būti kūrybinis, einąs per mokslininkų darbo stalą, projektuotojų brėžinius ir statybviėtę“ (Ruseckas 1987: 3).

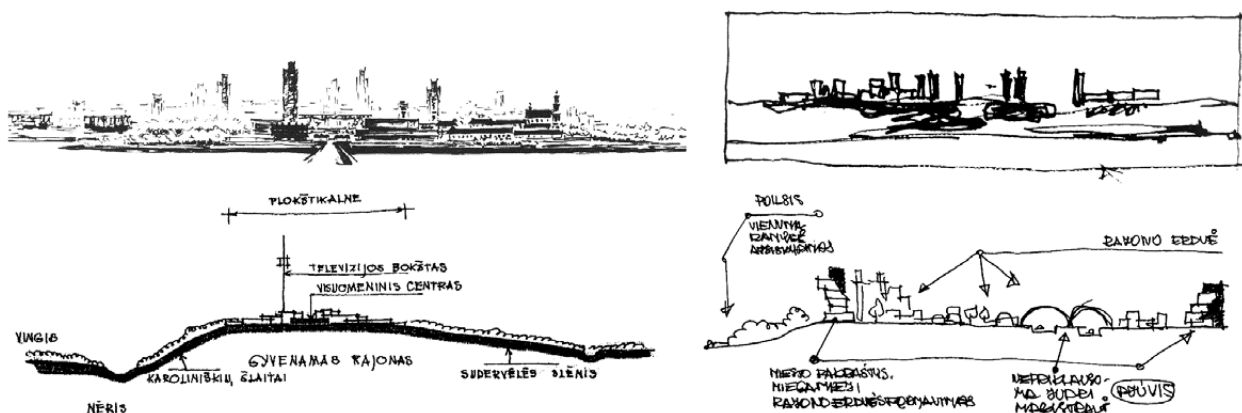
Monolitinės idėjos Vilniaus gyvenamuosiuose rajonuose

Monolitinio gelžbetonio pastatus apibendrintai galima skirti į kelis struktūrinius tipus: tai bokštinio tipo aukštybiniai, ekraniniai namai, perimetrinio užstatymo kompleksai ir pavieniai arba sublokuoti mažaukščiai vienbučiai namai. Neatsiejama tai, kaip šie skirtingi pastatų tipai naudojami urbanistiniuo-

se rajonų sprendiniuose: bokštai telkiami į spiečius aktyviausiose rajono vietose; ekraniniais namais uždamos mikrorajonų erdvės šalia intensyvių gatvių; monolitiniiais kompleksais formuojami perimetrinio užstatymo kvartalai; vienbučiai namai savo smulkiu masteliu „sutrupina“ rajonų užstatymą žaliųjų masių link. Urbanistiniuose sprendimuose atsiskleidžia tendencija grįžti nuo modernistinio laisvojo planavimo principų link tradicinių miesto formų. Atsigręžimas į istorines formas nedrąsiai juntamas šeštojo dešimtmečio pradžioje *Team X* grupės antimodernistinėse paveldo apsaugos ir hipotetinio istorinės architektūros formų adaptavimo idėjose bei mokslo ir technologijų laimėjimų fone susiformavusiuose izomorfistiniuose struktūralistinės architektūros principuose, kurie iš esmės prieštaravo „amatiniam modernizmo reikalavimui netaikyti istorinės architektūros morfologijos“ (Buivydas 2004b). Dar radikaliau 7-ojo dešimtmečio pabaigoje išsibėgėjusių modernizmo nuostatų pokyčių fone ryškėja ir kontekstualizmo idėjos, kurias tuo pačiu metu galima aptikti ir Lietuvos miestų planuotojų kūryboje kartu su senojo miesto formų savitumų paieškomis ir siekiais juos perinterpretuoti naujojo miesto kontekste. Matyt, veikiant šioms įtakoms ar susiformavus nemanifestuotam, bet panašiam mąstymui, Vilniuje šiuo laikotarpiu užgimsta architektūrinių kalvų idėja, kuri plėtota ne tik dešiniojo Nerio kranto centre, bet tęsiama ir naujuosiuose rajonuose Laisvės prospekto aplinkoje. Pirmiausia tai mėginta daryti kartotiniaisiais bokštinio tipo stambiaplokščiais daugiabučiais. Siekiamybė suformuoti kalvos siluetą rajone kaip pagrindinė idėja akcentuota Karoliniškėse

(suplanavimo autorius architektas Kazimieras Balėnas, 1970 m.). Šiame rajone I-464-LI serijos namų projektas patobulinamas (Broniaus Krūminio grupė, 1967 m.) ir nuo penkių iki devynių aukštų išaugančios sujungtos namų grupės pačios formuoja besikartojančias kalvas visame rajone. Panašias idėjas architektai Kazimieras ir Genovaitė Balėnai įgyvendina ir Pašilaičių I–III mikrorajonuose (1987 m.): siluetas mikrorajono centro link auginamas statant pakopomis aukštėjančius 120V serijos daugiabučius trijų–dvylikos aukštų namus (4 pav.).

Įgyvendinant architektūrinių kalvų idėją monolitiniai bokštiniai daugiabučiai namai kaip rajonų aukščiausieji pastatai arba vertikalieji akcentai interpretuojami keliais būdais. Formuojant rajono siluetą monolitiniai bokštiniai daugiabučiai namai telkiami į spiečius šalia visuomeninių prekybinių rajono taškų ir patys formuodami architektūrinę kalvą žymi aktyviausius rajoninius taškus. Tokiu principu suformuoti bokštų spiečiai būdingi daugeliui gyvenamųjų rajonų. Pirmąjį aukštuminių pastatų – bendrabučių (kuriuose monolitinio gelžbetonio technologija naudota kontrstrukciniam karkasui) – spiečių rasime Saulėtekio miestelyje (detaliojo plano autoriai Zigmas Daunora, Rimantas Dičius, Julius Jurgelionis, 1965 m.). Lazdynų (suplanavimo architektai Vytautas Edmundas Čekanauskas, Vytautas Brėdikis, statyta 1967–1973 m.) aukščiausioje reljefo vietoje šalia Architektų gatvės numatytos vietos aukštuminiams pastatams. Aukštybiniai rajono akcentai gerai matomi nuo miesto pusės ir įvažiuojant į Vilnių nuo Kauno pusės. Į pačius Lazdynus nuo Laisvės prospekto numatyta

4 pav. Vilniaus architektūrinių kalvų idėjos. Viršuje: dešinysis Nerio krantas (archit. Algimantas Nasvytis, 1976 m.), Lazdynai (archit. Vytautas Edmundas Čekanauskas ir Vytautas Brėdikis, 1967 m.). Apačioje: Karoliniškės (archit. Kazimieras Balėnas, 1970 m.), Ukmergės gatvės aplinka, „miesto vartų idėja“ (archit. Raimundas Arnas Dineika, Danas Ruseckas ir kt., 1977 m.)

Fig. 4. Ideas of Vilnius architectural hills. Above: the right bank of the Neris (archit. Algimantas Nasvytis, 1976), Lazdynai (archit. Vytautas Edmundas Čekanauskas and Vytautas Brėdikis, 1967). Below: Karoliniškės (archit. Kazimieras Balėnas, 1970), ‘city gate’ idea in the surroundings of Ukmergė street (archit. Raimundas Arnas Dineika, Danas Ruseckas, et al., 1977)

patekti pro rajono „vartus“ – funkciškai intensyviausią rajono zoną, urbanistinę gyvenamųjų bokštų ir prekybos bei kultūros centro, perdengiančio prospektą (architektas Česlovas Mazūras, 1975 m.), kompleksą. Prekybos ir kultūros centras taip ir liko neįgyvendintas dėl lėšų stygiaus (Drėmaitė 2001), o bokštai pradėti įgyvendinti tik praėjus ketveriems metams po Lazdynų apdovanojimo 1974 m. (5 pav.). Miesto vartų idėja atsisipindi 9-ojo dešimtmečio pradžioje pradėtame statyti Šeškinės rajone (suplanavimo autorius Kazimieras Balėnas, 1975 m.). Penkių šešiolikos aukštų bokštinių gyvenamųjų namų iš monolitinio gelžbetonio spiečius sutelktas greta prekybos centro „Šeškinė“ (architektai Gediminas Baravykas, Kęstutis Pempė, Gytis Ramunis ir kt., 1985 m.). Iki pat 9-ojo dešimtmečio pabaigos, kai pradėta intensyviai vystyti ir užstatinėti dabartinės Ukmergės g. aplinką, šie monolitiniai architektūriniai akcentai buvo savotiški Vilniaus vartų nuo plento iš Ukmergės (Rygos) pusės ženklai. Šeškinėje tarpmiesstinis plentas virsta miesto gatve Šeškinę kirsdamas intensyviausioje (ir paskirties, ir užstatymo intensyvumo atžvilgiu) šio rajono vietoje (6 pav.). Architektai ir siekė sukurti šį patekimo į miestą pro vartus įspūdį, koncentruodami polifunkcę urbanistinę kalvą abipus gatvės. Kituose rajonuose pavieniai monolitiniai bokšt-

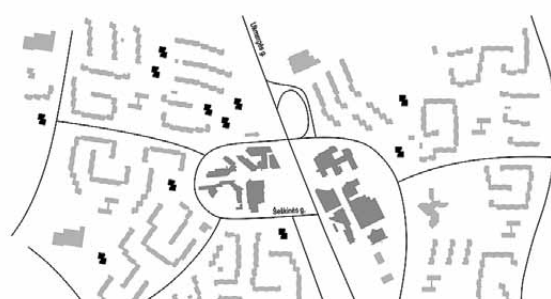
tai interpretuojami ir kaip architektūrinių kalvų pikai aukštėjančiame rajono siluete. Jie ir žymi, ir neretai patys tampa aktyviais mikrorajonų traukos taškais, pirmieji jų aukštai skirti visuomeninei prekybinei funkcijai. To pavyzdys – šešiolikaaukščių bokštų išdėstymo Pašilaičių rajone idėja (rajono suplanavimo autorius Kazimieras Balėnas, 1985 m.). Kiekvienas iš bokštų žymi „įėjimą“ į žiedinio mikrorajono vidų nuo visuomeninio transporto stotelių, todėl pirmuosiuose aukštuose suprojektuoti mikrorajonų prekybos ir paslaugų centrai.

Justiniškės iš kitų rajonų Vilniuje išsiskiria monolitinio gelžbetonio pastatų įvairove. Rajono suplanavimo autorių kolektyvas (architektai Mindaugas Adomaitis, Vytautas Balčiūnas, Sigitas Čereškevičius, 1980 m.) šalia pagrindinio visuomeninio prekybinio centro numatė suformuoti dviejų tipų aukštybinių monolitų kalvą (7 pav.). Lazdynų monolitų struktūrai artimi keturi šešiolikaaukščiai Justiniškių bokštai (architektas Česlovas Mazūras, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, 1983 m.), pastatyti aukščiausioje rajono vietoje vienoje Rygos gatvės pusėje, nuo kitos pusės bokštų link septynių, dešimties ir trylikos aukštų pakopomis kyla pailgos plano formos monolitai (architektas Danas Ruseckas, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, proj. 1983 m.). Trečiasis

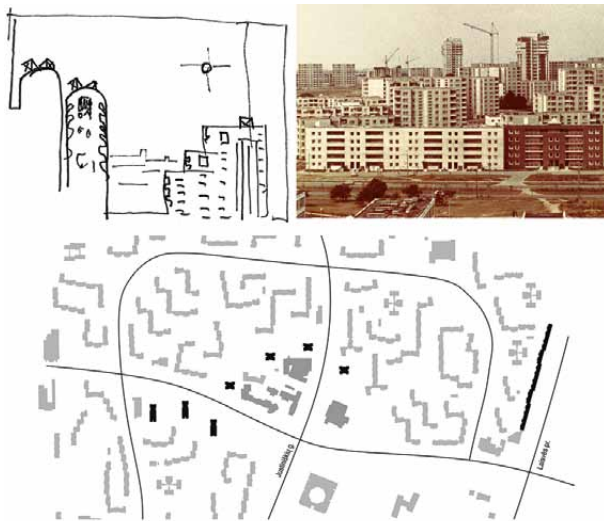
5 pav. Monolitiniai gyvenamieji namai Lazdynuose: grupės vaizdas, rajono schema

Fig. 5. Tower blocks in Lazdynai: view of the group, layout of the district

6 pav. Monolitiniai gyvenamieji namai Šeškinėje: grupės vaizdas nuo „Šeškinės“ prekybos centro, rajono schema

Fig. 6. Tower blocks in Šeškinė: view from Šeškinė shopping centre, layout of the district

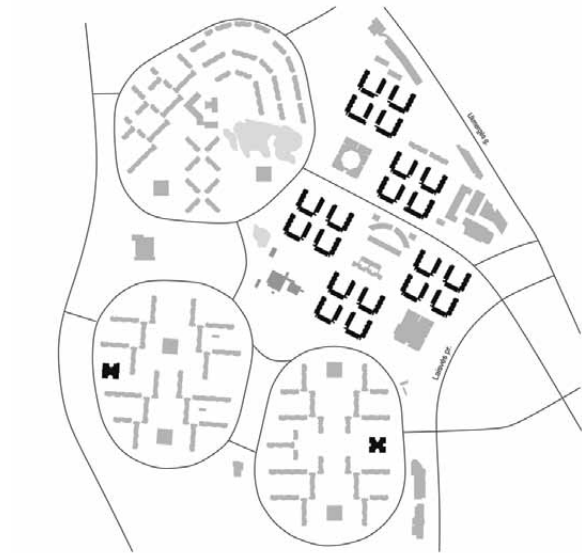

7 pav. Monolitiniai gyvenamieji namai Justiniškėse: grupės vaizdas, eskizas, rajono schema

Fig. 7. Monolithic apartment buildings in Justiniškės: view of the group, study, layout of the district

monolitinio gelžbetonio pastatų tipas Justiniškėse – tai pirmieji ekraniniai penkiaaukščiai namai šalia Laisvės prospekto. Augant automobilizacijai, intensyvėjant visuomeninio transporto judėjimui, miesto arterijų intensyvumas ir ramios zonos mikrorajono viduje aštuntojo dešimtmečio pradžioje tapo vis aktualesnė problema. Gynybinės miesto sienos idėja perfrazuojama ekraninių namų tipologijoje, kurios pavyzdžiai Vilniuje pastatyti šalia judriausių gatvių ir transporto mazgų. Didelis monolitinių namų architektūrinių formų lankstumas leido architektams sukurti specialius, saugančius nuo gatvės triukšmo namus ne tik Justiniškėse, bet ir šalia Savanorių prospekto bei Kalvarijų gatvės.

Naujuosiuose gyvenamuosiuose rajonuose senojo miesto urbanistinės formos ir (pusiau) uždaro perimetrinio užstatymo morfotipas bandytas perinterpretuoti. Planuojant Karoliniškes, Fabijoniškes akcentuojama idėja tipiniais daugiabučiais suformuoti „jaukius, uždarus kiemus kaip Vilniaus centre“ (Balėnas 1985: 4). Uždaresnės arba kolektyvinio trisienio „kiemo“ erdvės formuotos jau Žirmūnų pirmajame mikrorajone, o paskutiniai sovietmečiu įgyvendinti gyvenamieji rajonai visiškai užstatyti perimetriniu principu. Pašilaičiuose ir Pilaitėje monolitinio gelžbetonio pastatai tampa tokio užstatymo formantais daugiabučių namų pavidalu. Pašilaičių IV mikrorajonas suformuotas iš monolitinių blokuotų triaukščių ir dviejų laiptinių devynaukščių daugiabučių namų kompleksų (suplanavimo autoriai Aida Lėckienė, Danas Ruseckas, 1985 m.) (8 pav.). Keturi tokie kompleksai sudaro kvar-

8 pav. Monolitinių namų kompleksas Pašilaičių IV mikrorajone

Fig. 8. Monolithic apartment complex in residential district IV of Pašilaičiai

talą, jų mikrorajone – penki. Šiame mikrorajone „nėra vertikalių akcentų kaip Šeškinės, Lazdynų monolitinių namų grupėse, bet jis sudaro žemutinę terasą, už kurios (iš Ukmergės plento) gražiai matosi minėtos (kitų trijų Pašilaičių mikrorajonų) urbanistinės kalvos“ (Sabaliauskas 1990: 12). Perimetrinio užstatymo principas leido suformuoti tokius erdvių tipus kaip uždarus, privatus sodas; vidinis ramus komplekso kiemas; kvartalo centrinė viešoji erdvė; kvartalo vidaus ir tarpkvartalinės mikrorajono alėjos, kurios veda link visuomeninių objektų (prekybos centro „Pašilaičiai“ (architektas Stanislovas Garuckas, 1984 m.) ar mokyklos (dab. „Gabijos“ gimnazija, architektas Sigitas Kuncevičius, 1985 m.)). Palaipsnį grįžimą nuo laisvojo suplanavimo link perimetrinio iliustruoja ir Pilaitės gyvenamasis rajonas. Šio rajono išraiškos įvairumo siekta derinant statybos iš surenkamųjų elementų ir monolitinės statybos metodus. Dalis rajono zonų skirtos monolitiniams namams, o juos supanti aplinka –

stambiaplokščiams penkiaaukščiams. Kelis kvartalus buvo numatyta formuoti penkių–devynių aukštų monolitinių namų uždromis grupėmis (architektas Ramūnas Beinortas, 1987 m.). Šio rajono namų naujovė – tai monolito ir stiklo plokštumų derinys. Pastato lengvumo įspūdžiui pasiekti sekcijų viduryje projektuotos įstiklintos verandos, kurių apačioje – įėjimas į kvartalo vidų (Dineika *et al.* 1989). Paskutiniai statyti monolitiniai pastatai taip ir liko neužbaigti atgavus Nepriklausomybę, kvartalai toliau formuojami XXI a. betonu.

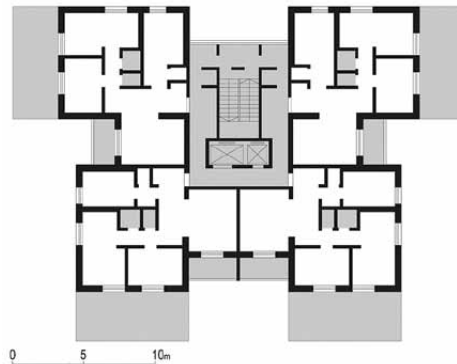
Monolitinio gelžbetonio pastatų struktūrinių tipų raidoje pastebima ryški tendencija, kad eksperimentai su monolitinio gelžbetonio technologija 1974–1990 m., prasidėję nuo maksimalių iššūkių – tai yra aukštuminių bokštų, vėliau evoliucionavo žeminant ir mažinant pastatus, galiausiai sovietmečio pabaigoje ir pirmaisiais Nepriklausomybės metais išplintant mažaukščių vienuobių monolitinių namų statybai. 1974 m. prasidėjęs monolitinis eksperimentas Vilniuje suteikė kūrybinės laisvės kuriant architektūrinės formas. Monolitinių bokštų skulptūriškumas, formos ikoniškumas, pastatų funkcinių segmentų plane ir tūryje demonstravimas liudija idėjinius modernistinės architektūros krypčių poslinkius. Platesnės technologinės galimybės leido laisviau interpretuoti daugiabučio pastato plano struktūrą, kuri kartu atsispindi ir tūrinėje išraiškoje, ypač bokštinio tipo aukštybiniuose pastatuose. Galutinai pasirinkdami tinkamiausią monolitinio gelžbetonio konstrukcijų tipą gyvenamiesiems pastatams projektuotojai išbandė kelias eksperimentines, bet nepasiteisinusias versijas. Saulėtekio studentų miestelio bendrabučių (architektas Bronius Krūminis, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, statyti 1974–1980 m., Saulėtekio al. 4-12) – tuo metu aukščiausių pastatų Vilniuje – konstrukcijos pagrindą sudaro skersinės laikančiosios sienos iš monolitinio gelžbetonio, o išorinės sienos, perdangos, laiptinės – iš surenkamojo. Originali trapecinė pastatų forma, žaismingas platėjančių balkonų ritmas pagrindiniuose fasaduose suteikė pastatams išskirtinį charakterį. Vėliau šios konstrukcinės sistemos buvo atsakyta dėl ribotų architektūrinės išraiškos galimybių bei didelių darbo sąnaudų (Dineika *et al.* 1989: 20)².

² Būtina paminėti architektų bendruomenėje kilusią diskusiją dėl šių pastatų atnaujinimo. 2012 m. liepos 26 dieną Vilniaus architektūros ir urbanistikos ekspertų taryba svarstė Studentų bendrabučių Saulėtekio al. 16 ir 18 paprastojo remonto projektą. Be kitų išvadų, „neįžvelgę bendrabučių architektūroje saugotinų bruožų, ekspertai sutiko, jog fasadai gali būti keičiami“ (Leitanaitė 2012). Visgi remiantis Docomomo moderniojo paveldo vertinimo kriterijais (technologiniu, socialiniu, estetinio vertinimo, objekto kaip modelio ir kaip nuorodos reikšmės), „vertingųjų savybių šie pastatai turi, todėl kyla abejonės, ar pigus, greitas ir architektūrinė kokybe nepasizymintis „euroremontas“ netaps dar vienu Lietuvos modernios architektūros praradimu“ (Šiupšinskas 2012).

Šiandien šis mišrios konstrukcijos daugiaaukščių namų eksperimento pavyzdys, kuris (nevardijant kitų jo vertingųjų savybių) vien technologiniu aspektu yra svarbus moderniosios sovietmečio architektūros palikimas, neturintis analogų Vilniuje bei žymintis stambiaplokščių aukštybinių akcentų statybos perorientavimą monolitinės link. Kitas gyvenamųjų pastatų tipologijoje platesnių mastų neįgavęs eksperimentas – tai statyba monolitinių gelžbetoninių perdangų pakėlimo būdu, kuriuo Kaune, Kalniečių gyvenamajame rajone pastatyti šešiolikaaukščiai namai (architektas Edmundas Andrašius, 1984 m.; P. Plechavičiaus g. 2-6, Kaunas). Pastatų išorinės sienos suprojektuotos iš surenkamųjų, pakabinamų trisluoksnių plokščių su atidengta marmuro skaldos faktūra. Trijų flangų pastato svarbiausia laikančioji konstrukcija – gelžbetoninis cilindras pastato centre, kuriame yra laiptai ir liftai (Jankevičienė *et al.* 1991: 112). Turintis daug privalumų dėl konstrukcijos universalumo, leidžiantis statyti įvairios paskirties, dydžio, aukščio ir konfigūracijos pastatus, sukurti plastiškesnes, išraiškingesnes pastato formas, suteikiantis galimybes laisvai suplanuoti vidaus erdves statybos būdas visgi labiau tiko visuomeninės paskirties pastatų tipologijai, tačiau aukštybinių gyvenamųjų namų statybai pasirodė pernelyg sudėtingas ir brangus. Todėl statant kitus monolitinius bokštus pradėta plėtoti monolitinių namų su viensluoksniomis monolitinio keramzitbetonio sienomis statyba, kitaip tariant, statybų aikštelėje lieti ir išorines, ir vidines pastato sienas, o surenkamojo gelžbetonio elementus naudoti perdangoms, balkonams ir kt. Šio statybos būdo plačios galimybės leido pereiti nuo vienos link kelių formų struktūrinio jungimo. Šio struktūriškumo demonstravimui tūryje būdinga užuomina apie struktūralistinių idėjų atspindžius ir projektuojant daugiabučius namus. Butas ar jų grupė tampa plano struktūros segmentu arba bloku. Struktūralistinė „erdvinių blokų“ pakraipa, kurios esminis principas – objekto struktūros formavimas iš erdvinių tūrinių įvairaus dydžio ir konfigūracijos blokų, statiškesne forma atsispindi monolitinių daugiabučių namų vidiniame plane (Lazdynai, Saulėtekis, Fabijoniškės). Balkonai, atsieti nuo pagrindinio tūrio, kaip erdviniai blokai formuoja išorines struktūrų „kekes“ (Šeškinė). „Technofunkcinės“ struktūralizmo pakraipos, kuriai būdingas „objekto funkcinės struktūros – konstrukcinės-inžinerinės įrangos – išryškiniamas; formos ir medžiagų pirmapradiškai technologinio asketizmo akcentavimas“ (Buivydas 2004a), reflektus galime aptikti lietuvių projektuotuose visuomeniniuose pastatuose (Santuokų rūmai, Operos ir baletų teatras ir kt.), kur naudotas betoną imituojantis dekoratyvusis tinkas. Atrodė, kad inovatyvioji monolitinio gelžbetonio technologija turėjo atverti platų galimybių spektrą

šiai medžiagai ir jos faktūrai demonstruoti, tačiau realybėje šie siekiai visgi nepasiekė savo aukštumų dėl technologinių galimybių ribotumo, o ir asmeninių sprendžiančiųjų požiūrio, kas yra „gražu ar negražu“. Keli pliko betono fasadų atvejai, ko gero, yra daugiau atsitiktinumas nei tendencija (Pašilaičiai).

Taigi detaliau aptariant monolitinių gyvenamųjų bokštų formų evoliuciją reikia pradėti nuo 1974 m., kai tuo pačiu metu Saulėtekyje pradeda kilti „Niujorko“ bendrabučiai, o Lenino premija apdovanojamame Lazdynų gyvenamajame rajone vis dar savo statybų eilės laukia rajono aukščiausieji gyvenamieji pastatai. Tiek miesto, tiek išskirtinio rajono atžvilgiu svarbi šių pastatų vieta įpareigojo ieškoti nestandartinių architektūrinių ir technologinių sprendimų. Todėl naujos technologinės bazės paruošimas ir atitinkamai tuomet dar neišbandytos, eksperimentinės konstrukcijos pastato projektavimas užtruko kelerius metus, kol pagal architekto Česlovo Mazūro ir konstruktoriaus Jono Rusteikos projektus 1978–1985 m. pastatyti dviejų tipų šešiolikos aukštų gyvenamieji namai. Nuo 1978 m. pastatyti penki vieno tipo daugiaaukščiai namai vakarinėje Laisvės prospekto pusėje (9 pav.). „Artimo kvadratui plano pastatas apačioje iš trijų pusių terasuojamas, pabrėžiant organišką ryšį su reljefu. Platesnėse pastato dalyse numatyti didesni butai, dalis ploto panaudojama išplėstoms lodžijoms. Siekiant pajvairinti pastato siluetą, analogiškai praplėsti ir du viršutiniai jo aukštai. Kiekviename aukšte numatyti vienodi keturi 3 kambarių butai, apatiniuose ir viršutiniuose aukštuose – 4 kambarių. Projektuojant siekta, kad konstruktyvinis ir planinis sprendimas, kaip pirmajam namui, statomam nauju būdu, būtų paprastas ir statybos požiūriu – technologiškas“ (Balčiūnas 1977: 10). Kiti keturi šešiolikaaukščiai namai (iš kurių du šiaudien pirmųjų monolitų renovacijų atvejai Vilniuje) pastatyti rytinėje Laisvės prospekto dalyje pagal kitą tų pačių autorių projektą (nuo 1982 m.). Nuo 1983 m. statyti Šeškinės monolitiniai bokštai – tai vieno projekto 16 ir 13 aukštų variacijos (architektai Bronius Krūminis, Danas Ruseckas; šešiolikaaukščių namų grupė Ukmergės g. 224, 228A; Šeškinės g. 59; 61; Čiobiškio g. 45). Nuo Lazdynų monolitų šie skiriasi dvinare tūrine struktūra (pastatai formuojami iš dviejų korpusų, sujungtų centre esančiu laiptinės, koridorių ir liftų bloku), pasikeitusiu butų skaičiumi (vietoje 4 aukšte projektuojami 6), plastiškais, suapvalintais, „bauhauzinio“ pobūdžio architektūriniais elementais (balkonai, juos skiriančios sienos, techninių aukštų dekoratyviniai elementai). Kiekvieną pastatą balkonai apsupa skirtingai aukšto ir pozicijos atžvilgiu, todėl Šeškinės bokštai pasižymi dekoratyviu ir „dinamišku“ tūrio pirmuoju planu. Fasadų apdailai pagerinti

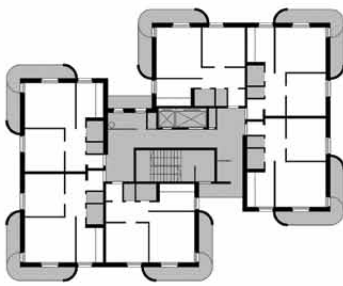

9 pav. Šešiolikaaukštis gyvenamasis namas Lazdynuose (archit. Česlovas Mazūras; statytas nuo 1978 m.)

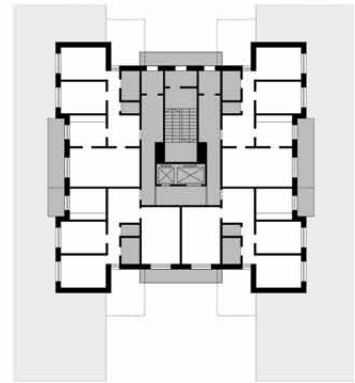
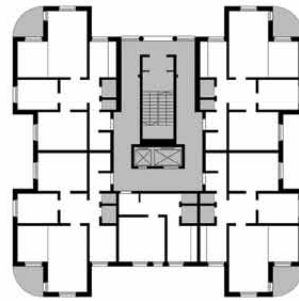
Fig. 9. 16-storey tower block in Lazdynai (archit. Česlovas Mazūras, constr. st. in 1978)

įdiegtos stikliaplasčio matricos, kurios, pritvirtinamos prie klojinio, padėjo suformuoti reljefinius paviršius ir eksponuoti pastato „betoniškumą“ (10 pav.).

Tektoniškos lakoniškos formos Fabijoniškių bokštų (architektas Danas Ruseckas, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, 1987 m.; Fabijoniškių g. 3, 43, 61, 95 ir kt.) kampai modeliuojami naudojant apvalias lodžijas. Ir nors lodžijos taip pat yra integruojamas į pastatą surenkamasis gamyklinis elementas, išoriškai pastato forma kuria monolitišką išpūdį (11 pav.). Akcentuojamas dvipusis patekimas į bokštus: vienoje pusėje į pastatą patenkama cokolinio aukšto lygyje, kitoje kylama dvigubais lauko laiptais iki pirmo aukšto, kuriame dar paliekama bendra atvira erdvė, įstumta į pastato gilumą. Vėliau modifikuojant pastatų projektus šios viešos erdvės atsisakyta. Cokoliniuose aukštuose projektuotos prekybos ir paslaugų paskirties patalpos, taip bandyta nutolti nuo mikrorajonų gyvenamosios monofunkcijos. Polifunkcio bokšto idėja vaizdžiai atsiskleidžia Pašilaičių šešiolikaaukščiuose namuose

0 5 10m

10 pav. Monolitinis gyvenamasis namas Šeškinėje (archit. Bronius Krūminis, Danas Ruseckas; statytas nuo 1983 m.)

Fig. 10. Monolithic tower block in Šeškinė (archit. Bronius Krūminis, Danas Ruseckas, constr. st. in 1983 m.)

11 pav. Monolitinis gyvenamasis namas Fabijoniškėse (kairėje; archit. Danas Ruseckas; statytas nuo 1987 m.) ir Pašilaičiuose (dešinėje, archit. Ramūnas Beinortas; statytas nuo 1987 m.)

Fig. 11. Monolithic tower blocks in Fabijoniškės (left: archit. Danas Ruseckas, constr. st. in 1987) and Pašilaičiai (right: archit. Ramūnas Beinortas, constr. st. in 1987)

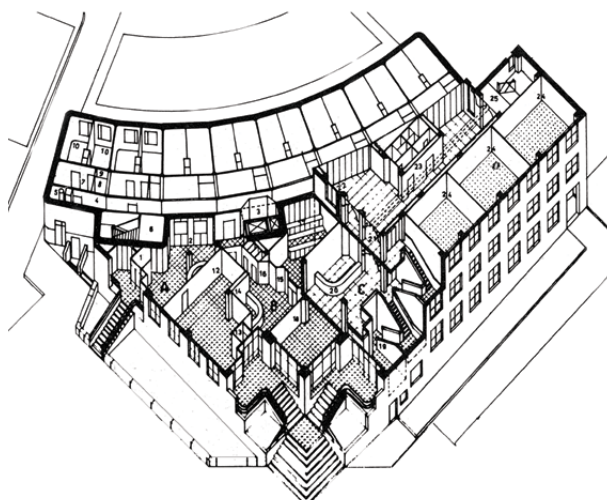
(architektas Ramūnas Beinortas, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, 1987 m., Žemynos g. 1, Medeinos g. 39). Kaip jau minėta anksčiau, šie monolitai statyti pagrindinių „įėjimų“ į mikrorajonus vietose, jų cokoliniuose aukštuose suprojektuotos didesnės nei 800 kv. m patalpos prekybos ir paslaugų centrums, bankui. Taigi bokštas tampa mikrorajono traukos tašku, o paties pastato gyventojams numatytos bendros erdvės bokšto viršūnėje. Dalis techninio aukšto erdvių skiriama bokšto bendruomenės reikmėms kartu su terasa ant stogo. Skirtingai nuo iki tol suprojektuotų daugiaaukščių, kuriuose erdviniai blokai yra prie pastato „lipdomi“ balkonai arba lodžijos, Pašilaičiuose įgyvendinama kita struktūrinė inovacija – tai devintajame aukšte atsirandantys septynauskščiai blokai, remiami ant monolitinį 4,5 m ilgio konsolių. Taip eksponuojamos medžiagos tektoninės galimybės, kuriamas santūraus ir tvirto monolito įvaizdis (11 pav.).

Kitas visuomeninio gyvenamojo komplekso pavyzdys, kuriame paliečiama ir ekraninio namo tema – tai šalia Savanorių prospekto architekto Stanislovo Garucko (konstruktoriai A. Gavelis, J. Kovarskis, pastatytas 1986 m., Geležinio Vilko g. 3) suprojektuotas lekalo formos plano bendrabutis, kurį autorius kūrė „remdamasis plastine didžiąja monolito forma“ (Dineika *et al.* 1989: 21). Monolitas pastatytas šalia vieno aktyviausių mieste Savanorių transporto žiedo. Įsimenantis jo siluetas tuo metu tapo viena iš šios miesto dalies, matomos nuo Lazdynų, dominančių. Keturiolikos aukštų lenktas monolitinis pastatas projektuotas kaip bendrabutis. Prie jo jungiamas nuo vieno iki penkių aukštų pakopomis kylantis korpusas, kuriame buvo numatyta Elektrinio suvirinimo įrenginių gamyklos mokomųjų kursų bazė. „Santūrių formų dviejų struktūros dalių ryšys suteikia jam graškų monumentalumą. Net į kvartalo kiemą atkreiptas

pabrėžtai monotoniškos ritmikos fasadas, vykusiai jungdamas statinį su aplinka, pabrėžia architektūrinės išraiškos taupumą. <...> tai kol kas labiausiai pavykęs monolitinis bokštas, kuriame saikingai panaudotos monolitinio statybos būdo specifinės galimybės“ (Pečiulis 1986: 11) (12 pav.). Pastačius pastatą galutinai suformuojamas sovietmečio pradžioje pradėtas statyti kvartalas ir jis apsaugomas nuo Savanorių prospekto triukšmo. Nuo Laisvės prospekto Justiniškių II mikrorajoną izoliuoja penkiaaukščių ekraninių monolitinių namų juosta. Tai aštuonių sekcijų pastatas (architektas Danas Ruseckas, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, 1978 m.; Laisvės pr. 64-78). Kiekviename sekcijos aukšte suplanuoti keturi 2–3 kambarių butai, į kuriuos iš laiptinės patenkama pro atvirą lauko galeriją. Ekraninio namo suplanavimas skiriasi nuo įprasto tuo, kad į gatvės pusę nukreiptos tik virtuvės ir sani-

tariniai mazgai, o gyvenamieji kambariai orientuoti į ramią kiemo pusę, kurioje pirmų aukštų gyventojai turi ir aptvertus sodelius (13, 14 pav.).

Nuo 1962 m. didžiuosiuose Lietuvos miestuose ribota vienbučių namų statyba. Tokie individualaus būsto atvejai kaip Kompozitorių sąjungos dviaukščių sublokuotų namų kvartalas Žvėryne (architektai Vytautas Brėdikis ir Vytautas Edmundas Čekanauskas, projektuotas 1959 m., pastatytas 1966 m.) ar Dailininkų sąjungos kooperatiniai kotedžai Antakalnyje (architektas Algimantas Mačiulis, projektuotas 1968 m., pastytas 1975 m.) buvo pavieniai ir pavydėtini, jų stoką daugeliui gyventojų belikdavo kompensuoti priemiesčio sodo nameliuose. Visgi nuo 1985 m. sąjunginių persitvarkymų atmosferoje liberalėjantis požiūris į gyvenamųjų namų architektūrą išlaisvino kelis dešimtmečius priverstinai primirštas „kitokio“ gyvenimo būdo galimybes. Trijų aukštų blo-

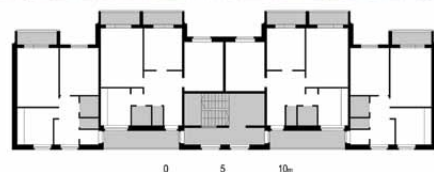
12 pav. Visuomeninis gyvenamasis pastatas šalia Savanorių pr. (archit. Stanislovas Garuckas; pastatytas 1986 m.)

Fig. 12. Multipurpose building near Sanavanorių av. (archit. Stanislovas Garuckas, built in 1986)

13 pav. Ekraninio namo vizija (archit. Danas Ruseckas, 1978 m.)

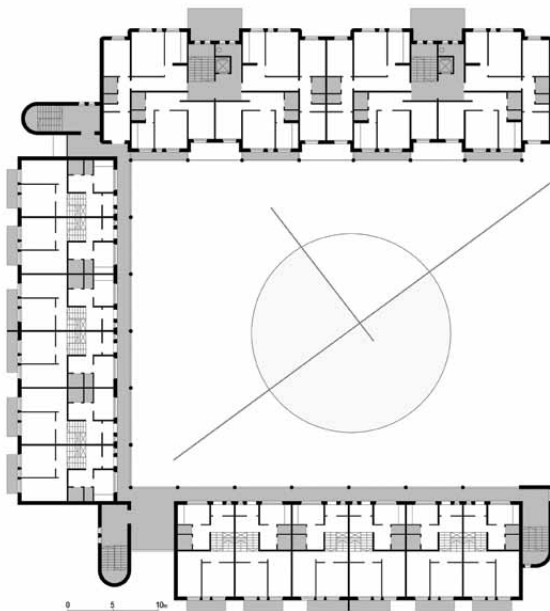
Fig. 13. Vision of a Barrier block (archit. Danas Ruseckas, 1978)

14 pav. Ekraninis namas Justiniškėse (archit. Danas Ruseckas; statytas nuo 1983 m.)

Fig. 14. Barrier block in Justiniškės (archit. Danas Ruseckas, constr. st. in 1983)

kuoti mišrių struktūrų daugiabučiai namai – svarbiausias monolitinio gelžbetonio eksperimentas nemažai urbanistinių ir architektūrinių naujovių sujungusiam Pašilaičių IV mikrorajone (architektai Danas Ruseckas, Irena Maknienė, konstruktoriai Jurgis Sidaravičius, Z. Stukienė, Vilmantas Aidžiulis, Januli Pavlidi, projektuotas 1983 m., Pašilaičių g. 3, 5, 9, 11 ir kt.) (15 pav.). Šiuose pastatuose sujungiami galerinių bei sublokuotų namų tipai ir kartu sukuriamas maksimalus (kiek įmanoma daugiabučiui) privatumas, nes pirmajame pastatų aukšte suprojektuoti blokiniai butai su atskirais įėjimais iš vidinio kiemo pusės, o į aukščiau esančius butus patenkama per atvirą lauko galeriją. „Siekiant uždaruose kiemuose išvengti akustinių kriauklių, kiemų pusėn orientuoti tik virtuvių, koridorių ir sandėliukų langai“ (Almonaitytė-Navickienė 1999: 44), todėl gyvenamųjų kambarių langai orientuojami į kvartalo vidines alėjas,

15 pav. Gyvenamųjų namų kompleksas Pašilaičių IV mikrorajone: vaizdas nuo kiemo pusės ir plano schema (archit. Danas Ruseckas ir Irena Maknienė; statyti nuo 1986 m.)

Fig. 15. Apartment blocks complex in residential district IV of Pašilaičiai: view from the courtyard, layout of the building (archit. Danas Ruseckas, Irena Maknienė, contr. st. in 1986)

kurias formuoja pirmųjų aukštų butams priklausantys 60 kv. m individualūs aptverti sodai. Reglamentuotas rajonų užstatymo intensyvumo poreikis kompensuotas devynaukštėje komplekso dalyje – tai dviejų laiptinių butų blokas, sujungtas su triaukščiu korpusu.

Individualių vienbučių ir sublokuotų namų atgimimas suklestėjo po 1987 m.,³ monolitinio gelžbetonio technologija numatyta taikyti ir šiai tipologijai, su ja glaudžiai sieti EPPS „Monolitas“ ateities planai kaip ir bendri lūkesčiai individualių namų statybą plėtoti itin dideliais mastais. Tuo metu EPSS „Monolitas“ kolektyvo parengti vienbučių ir sublokuotų namų projektų katalogai (architektai Ramūnas Beinortas, Vytautas Petkevičius, Danas Ruseckas, A. Stapulionis ir kt., 1988 m.), pradėtas statyti parodomasis šių namų kvartalas Fabijoniškėse, šalia L. Giros g. (16 pav.), o pavienių namų statyba pagal modifikuotus projektus tęsta ir Nepriklausomybės metais.

16 pav. Vienbučių namų kvartalas Fabijoniškėse (EPPS „Monolitas“ archit.; statytas nuo 1988 m.)

Fig. 16. Block of the monolithic single family homes in Fabijoniskes (designed by archit. of „Monolith“ (Experimental Association of Design and Construction), constr. st. in 1988)

³ „Ministrų Tarybos 1987 m. rugsėjo 28 d. nutarimu Nr. 264 „Dėl individualių namų statybos tolesnio plėtojimo Respublikoje“ (Žin., 1987, Nr. 29–343) nustatyta, kad sklypai individualinei statybai gali būti suteikiami visose vietovėse, išskyrus Palangą ir Neringą. Pripažinta, kad individualių namų statybos kvartalus tikslinga kurti ir priemiestinėse zonose. Šiuose kvartaluose leista statyti ir daugiabučius namus bei visuomeninės paskirties pastatus“ (Teisės aktų... 2009).

Monolito eksperimentas: ateities planai, pasiekimai ir kritika

Devintojo dešimtmečio pabaigoje Sąjunginis architektūros komitetas paruošė tikslinę programą „Monolitas 2000“, kurioje, be statybos bazės kūrimo, buvo numatyta vystyti projektavimo sektorių, kurti efektyvius monolitinių pastatų projektus, atlikti mokslinio tyrimo darbus ir iki 2000 m. numatyta, kad monolitinė statyba sudarys 30 proc. bendros visos statybos apimtį (Dineika *et al.* 1989: 12–13). Technologijos plėtojimas ateityje siejamas su blokuotų ir individualių namų vystymu, betonines išorės sienas apšiltinant ir apdailinant kokybišku dekoratyviniu tinku, keraminėmis plytelėmis. Dideli lūkesčiai sieti su monolito technologijos pritaikymu individualių ir blokuotų gyvenamųjų namų statybai, tačiau liko daug neįgyvendintų projektų. „Monolito“ kolektyvas apie 1988 m. parengė vienbučių ir sublokuotų gyvenamųjų namų projektų seriją. Kita projektų dalis turėjo būti įgyvendinta Pilaitės VIII mikrorajone – numatyta žemaaukštė dviejų tipų statyba, kurią sudarė 2–3 aukštų blokuoti ir individualūs dviaukščiai namai. Autorių kolektyvas suprojektavo 8 tipų gyvenamuosius monolitinius mažaukščius namus, pritaikytus statyti sudėtingame reljefe (Dineika *et al.* 1989: 23).

Įvertinus keliolika metų trukusį monolito eksperimentą ir įgyvendintų bei projektuose likusių objektų gausą, galima teigti, kad tuo metu tarp kokybiškai ir kiekybiškai pirmaujančių šalių, tokių kaip Moldavija, Armėnija, Gruzija, taikančių šį statybos metodą, buvo ir Lietuva. Tuomet monolitinė statyba buvo eksperimentinė ir pionieriška, todėl nestebino klaidų bei jas sekusios kritikos gausa visų pirma dėl per plačių ir pernelyg optimistinių užmojų.

Sovietmečiu monolitinių pastatų įgyvendinimo praktikoje buvo taikomi keli šios statybos būdai: naudojant perstatomus, slenkančius klojinius; tunelinius klojinius ir pakeliamų perdangų metodą. Plačiausiai monolitinė statyba taikyta gyvenamiesiems daugiabučiams namams kurti. Pagal to meto galiojančias statybos normas buvo pasirinktas optimalus planinis modulis $30 \times N$ gyvenamajai statybai: aukšto aukštis $h = 2,8$ m, vidinių sienų storis 22 cm, išorės – 45 cm, perdangos storis – 22 cm (Dineika *et al.* 1989: 20–21). Pagal jį sukurti unifikuoti perstatomi klojiniai, kurie buvo naudojami daugumai objektų tie patys ir labai tiko greitai gyvenamųjų namų statybai dėl to paties elemento – „buto“ ar „kambario“ – pasikartojimo tiek horizontaliai, tiek vertikalčiai. Architektai, sumaniai derindami tipines surenkamas perdangas su monolitinių ruožais ir surenkamais individualiais gaminiais (tūriniais balkonais, dekoratyviomis detalėmis, stogeliais ir t. t.), sukūrė daug individualių monolitinių pas-

tatų – akcentų, kurie užėmė svarbią vietą planuojant to meto gyvenamuosius rajonus. Sukurta akcentinių monolitinių pastatų architektūrinė išraiška tapo ir tam tikro gyvenamojo rajono atpažinimo gaire.

Nors monolitinio betono statybos technologija visuomeniniams pastatams nebuvo taikyta plačiai dėl nesukurtos lanksčios klojinių sistemos, tačiau raiškesnė visuomeninių pastatų architektūra buvo pasiekta taikant kitokį – perdangų pakėlimo – principą. Šis statybos principas leido architektams rinktis sudėtingas tūrinės kompozicijas, kurios buvo naudojamos plane (apskritimo, trapecijos, trikampio formos planai) ir fasaduose (balkonai, stogeliai), bet tokių visuomeninių objektų suprojektuota ir realizuota tik keletas.

Nepaisant monolitinės statybos privalumų ir projektuotojų išradingumo, daugiausiai naudojamos nelanksčios klojinių sistemos bei jų sudarymo būdai Lietuvoje neužtikrino aukšto statybos lygio ir riboję pastatų architektūrinės formas. Lengvai transformuojami (lanksčios sistemos) klojiniai nebuvo sukurti dėl medžiagų trūkumo (atsparių drėgmei medžio, faneros plokščių) ir didelių darbo sąnaudų. Išorės sienoms atlikti naudojami sunkūs, metaliniai klojiniai, užpildomi keramzitbartonu, kuris dažniausiai nupurškiamas tik dažais, o klojinių perkėlimo linijos ir įspaustos faktūros byloja apie šių pastatų „monolitiškumą“. Tačiau buvo manyta, kad tokia sienų išorės apdaila yra atgyvenusi, neturi perspektyvos ir nėra efektyvi šiluminio pralaidumo požiūriu. Be to, neatrodė patraukli ir gyventojams (Kriukelis 1985a, b). Kitose Europos šalyse – Vokietijoje, Švedijoje – tuo metu storas keramzitbartono sienas keitė plonas sunkusis betonas, kuris buvo apšiltintas ir apdailintas tinku, akmeniu ar plytelėmis. Lietuvoje dėl izoliacinių ir apdailos medžiagų stygiaus ir toliau išorės sienoms naudotas keramzitbartonis dažnai tik nudažomas, o pavieniais atvejais paliekamas toks kaip atlietas.

Įsibėgėję pastatų statybos ir projektavimo darbai, rengti moksliniai tyrimai brandinti monolito mokyklą aprimsta Lietuvai atgavus Nepriklausomybę ir atkūrus nuosavybės teises į nekilnojamąjį turtą. Masinis gyvenamųjų rajonų statybų bumas baigėsi, sovietmečiu įgavusi pagreitį „monolito mokykla“ prarado savo pozicijas – nebebuvo sąlygų ir galimybių kompleksiskai vystyti didelius objektus, be to, jau statant paskutinius monolitus Pašilaičiuose svarstyta, ar ši statybos technologija pasiteisina statant daugiaaukščius gyvenamuosius namus. Sovietmečiu sukurtas eksperimentinis susivienijimas „Monolitas“ skyla į daugelį statybos firmų, kurios dar kurį laiką tęsia monolitinės statybos darbus, tačiau palaipsniui susidomėjimas šia technologija blėsta ir jo pritaikymo laukas persikelia į pastato vidaus konstrukcijas. Šiandien neretai monoliti-

nus griaučius turintys gyvenamieji ir administraciniai pastatai išorėje įvelkami į stiklo, metalo, keramikos ar dekoratyvinio tinko drabužį. O monolitiniai fasadai taip ir lieka pasibaigusia sovietmečio architektūros eksperimento dalimi, kurios atgarsius randame tik pavieniuose šiandieninės architektūros objektuose.

Apibendrinimai

1. Iš kontraversišκών gelžbetonio konstrukcijų naudojimo krypčių ir mastų matyti šios technologijos kaip kokybinio modernistinio architektūrinės minties šuolio kaltininko dviprasmiškumas. Gelžbetonis kaip grynojo pragmatiskumo įrankis naudotas industrializuotos masinės surenkamų gelžbetoninių stambiaplokščių namų statyboje, o monolitinio gelžbetonio technologija lėmė išskirtinės plastikos ir struktūrų architektūros vystymą.
2. Gelžbetonio technologijos idėjiškumo ir pragmatiskumo santykis Vilniuje geriausiai atsiskleidžia gyvenamosios statybos kontekstuose. Greitos ir nebrangios gyvenamojo būsto statybos technologijos poreikis bei naujos gelžbetonio technologijos susijungė statybų industrializavimo ir kartotinių daugiabučių namų projektų srityje. Originalių architektūrinių vertikalųjų akcentų monotoniškoje tipinių daugiabučių rajonų aplinkoje būtinybė paskatino tinkamos inovatyvios technologijos paiešką. Monolitinis gelžbetonis (kaip alternatyva šiai tipologijai neparankiai surenkamojo gelžbetonio stambiaplokštei ar mūrinei statybai) pasirinktas dėl daugelio tokių pragmatinių priežasčių kaip palyginti trumpa projektavimo ir įgyvendinimo trukmė, mažesnės darbo ir metalo sąnaudos.
3. Sujungusi idėjinius ir pragmatinius poreikius monolitinio gelžbetonio technologija panaudota apie devyniasdešimtyje daugiabučių gyvenamųjų pastatų Vilniuje 1974–1990 m. Monolitinis eksperimentas pradėtas nuo maksimalių iššūkių – bokštinio tipo gyvenamųjų namų, vėliau pasitelktas statant ekraninius bei blokuotus mišrių struktūrų daugiabučius, o sovietinių metų pabaigoje plėtotas vienbučių namų statyboje. Platesnės dvylika metų tetrukusio eksperimento technologinės galimybės leido laisviau interpretuoti daugiabučio pastato plano struktūrą, todėl gyvenamųjų erdvių inovacijos yra neatsiejama monolitinio eksperimento dalis. Monolitinių bokštų skulptūriškumas, formos ikoniškumas, pastatų funkcinių segmentų plane ir tūryje demonstravimas liudija idėjinius modernistinės architektūros poslinkius. Pereinant nuo vienos link kelių formų struktūrinio jungimo, šio struktūriškumo demonstravimui tūryje būdinga užuomina apie struktūralistinių „erdvinių blokų“ idėjas ir projektuojant daugiabučius namus, kur butas ar jų grupė tampa plano ir erdvinės struktūros segmentu arba bloku. Monolitinio gelžbetonio technologija, galėjusi atverti platų galimybių spektrą šiai medžiagai ir jos faktūrai demonstruoti ir kartu „technofunkcinei“ struktūralizmo pakraipai plėtoti, realybėje dėl technologinių galimybių ribotumo neįgavo tikėtinų mastų.
4. XX a. septintajame dešimtmetyje gimusios kontekstualistinės idėjos, skelbusios istorinės architektūros ir senojo miesto formų principų perinterpretavimo ir pritaikymo naujai formuojamose miestų dalyse būtinybę, aptinkamos ir Lietuvos architektūrinės bei urbanistinės minties pokyčiuose. Šiuo laikotarpiu užgimusi Vilniaus architektūrinių kalvų idėja plėtotą ne tik centrinėje miesto dalyje, bet ir perfrazuota gyvenamuosiuose rajonuose. Monolitiniai bokštiniai aukštybiniai pastatai telkti *spiečiais* šalia svarbiausių (mikro)rajoninių centrų, taip jie formavo kalvas arba buvo naudoti kaip tipiniais daugiabučiais kuriamų kalvų *pikai*, neretai patys tapdami mikrorajonų funkcinės koncentracijos taškais. Šiuo laiku išvystyta *ekraninio namo* kaip gynybinės sienos, apsaugančios mikrorajoną nuo magistralinio šurmulio, idėja vystyta tik taikant monolitinę technologiją. Perėjimo nuo laisvojo link perimetrinio užstatymo morfotipo poreikį ir galimybes žymi monolitinių perimetrinių gyvenamųjų kompleksų statyba, kurioje atgimusios „privatumo“ idėjos galop transformuojamos monolitinių sublokuotų ir individualių pastatų projektuose bei negausiuose įgyvendintuose objektuose.
5. Monolitinio gelžbetonio daugiabučiai pastatai – tai technologinis nebaigto ir nebetęsiamo monolitinio eksperimento, pasibaigusio kartu su sovietmečio era, paveldas. XXI a. monolitinio gelžbetonio pritaikymo laukas persikelia į pastato vidaus konstrukcijas, kurios išorėje „apelkamos“ šiuolaikinėmis medžiagomis, todėl monolitiniai fasadai taip ir lieka pasibaigusio sovietmečio architektūrinio eksperimento dalimi, jų atgarsius randame tik pavieniuose šiandieninės architektūros objektuose.

Literatūra

- Almonaitytė-Navickienė, V. 1999. Danas Ruseckas: architektūra ir planavimas neatsiejami, *Archiforma* 3: 42–48.
- Balčiūnas, V. 1977. Kokie bus mūsų daugiaaukščiai namai, *Statyba ir architektūra* 11: 8–11.
- Balėnas, K. 1985. Vilniaus mikrorajonai – projektai ir tikrovė, *Statyba ir architektūra* 11: 4–5.
- Balėnas, K.; Astikas, J. 1970. Atbilda statybininkai į Karoliniškes, *Statyba ir architektūra* 2: 4–6.

- Buivydas, R. 2004a. Struktūralistinė architektūra: esmės ir sąveikos, *Urbanistika ir architektūra* 28(3): 95–101.
- Buivydas, R. 2004. Architektūriniai struktūrizavimo idėjos reflektai, *Urbanistika ir architektūra* 28(3), priedas: 107–116.
- Cohen, J. L. 2006. *Modern Architecture and the Saga of Concrete in Liquid Stone. New Architecture in Concrete*. New York: Princeton Architectural Press: 20–33.
- Dineika, R. A., et al. 1989. *Architektūrinių formų sistema monolitinių visuomeninių pastatų statybai. Pagrindinių architektūrinio projektavimo parametrų išryškinimas*. Vilnius.
- Drėmaitė, M. 2001. Prekybos ir kultūros centras Lazdynuose, *Archiforma* 1: 81–82.
- Drėmaitė, M. 2006. Pigiau, daugiau, greičiau. Masinė gyvenamoji statyba ir modernizmo kanonai, *Naujasis Židinys-Aidai* 8: 321–328.
- Giedion, S. 1928. *Bauen in Frankreich, bauen in Eisen, bauen in Eisenbeton*. Leipzig: Klinkhardt und Biermann.
- Jankevičienė, A., et al. 1991. *Kauno architektūra*. Vilnius: Mokslas.
- Jurkštas, V. 1994. *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika.
- Kriukelis, V. 1985a. Monolitiniai namai. Ką rodo apibendrinti tyrimų rezultatai, *Statyba ir architektūra* 9: 4–7.
- Kriukelis, V. 1985b. Gyventojai apie monolitinius namus, *Statyba ir architektūra* 11: 23.
- Legault, R. 2006. The Semantics of Exposed Concrete, in *Liquid Stone. New Architecture in Concrete*. New York: Princeton Architectural Press, 46–59.
- Leitanaitė, R. 2012. *Transformacijos kepyklai ir Niujorkui. Architektų sąjunga: naujienos* [interaktyvus], [žiūrėta 2012 08 12]. Prieiga per internetą: <http://www.architektusajunga.lt/naujienos/transformacijos-kepyklai-ir-niujorkui>
- Mačiulis, A. 2003. Edmundas Pranciškus Stasiulis, *Archiforma* 1: 42–49.
- Mačiulis, A. 2007. *Architektai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai*. Vilnius: VDA leidykla.
- Mačiulis, A. 2008. *Permainingi metai. Architekto užrašai*. Vilnius: VDA leidykla.
- Majauskas, K.; Barkauskas, V. 1977. Projektavimo ir industrinės statybos sintezė – tolesnio gyvenamųjų namų statybos tobulinimo laidas, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 5(2): 5.
- Miškinis, A. 1991. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius: Mintis.
- Nekrošius, L. 2008. *Struktūralizmo idėjos šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje*. Vilnius: Technika.
- Pečiulis, R. 1986. Kur einama, ko ieškoma? *Statyba ir architektūra* 11: 10–13.
- Ruseckas, D. 1987. *Monolitas*. Vilnius.
- Sabalaiuskas, Z. 1990. Pašilaičiai – stambiaploščiai ir monolitiniai, *Statyba ir architektūra* 4: 11–13.
- Šiupšinskas, M. 2012. „Niujorko“ bendrabučių architektūrinė (ne)vertė. Architektų sąjunga: nuomonės [interaktyvus], [žiūrėta 2012 08 21]. Prieiga per internetą: <http://www.architektusajunga.lt/nuomones/niujorko-bendrabuciu-architekturine-neverte#comments>
- Teisės aktų, reglamentavusių teritorijų planavimo, statybos ir valstybinės statybos kontrolės tvarką Lietuvoje 1947–1992 metais, sąrašas. 2009. Valstybinė teritorijų planavimo ir statybos inspekcija prie Aplinkos ministerijos [interaktyvus], [žiūrėta 2012 06 15]. Prieiga per internetą: http://web.vtpsi.lt/cgi-bin/index.cgi?id=teisės_aktai_1947-1992.

Iliustracijų šaltiniai

1, 2 pav.: nuotrauka iš EPSS „Monolitas“ archyvo.

3 pav.: nuotrauka straipsnio autorių.

4 pav.: (a) iš Mačiulis, A. 2007. *Architektai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai*. Vilnius: VDA leidykla; (b) schema iš Vytauto Brėdikio archyvo; (c) iš Balėnas, K.; Astikas, J. 1970. Atbilda statybininkai į Karoliniškes, *Statyba ir architektūra* 2: 5; (d) iš Dineika, A.; Ruseckas, D., et al. 1977. *Konkurso Pašilaičių gyvenamojo rajono išplanavimo eskiziniam projektui parengti sąlygos ir programa*. Rankraštis. Vilnius.

5, 6 pav.: nuotraukos iš EPSS „Monolitas“ archyvo, schemas sudarytos straipsnio autorių.

7 pav.: nuotrauka iš EPSS „Monolitas“ archyvo, eskizas iš Indrės Ruseckaitės archyvo, schemas sudarytos straipsnio autorių.

8–11 pav.: nuotraukos iš EPSS „Monolitas“ archyvo, schemas sudarytos straipsnio autorių.

12 pav.: nuotrauka iš EPSS „Monolitas“ archyvo, pastato vidaus vaizdas iš MSPI Jaunųjų architektų projektų katalogas (sud. MSPI informacijos skyrius ir jaunųjų specialistų taryba). Vilnius: 1984/2.

13–15 pav.: nuotraukos iš EPSS „Monolitas“ archyvo, schemas sudarytos straipsnio autorių.

16 pav.: nuotrauka iš SĮ „Vilniaus planas“ archyvo, schema sudaryta straipsnio autorių.

MONOLITH EXPERIMENT IN VILNIUS: BETWEEN IDEA AND PRAGMATISM

I. Ruseckaitė, A. Černauskienė

Abstract. In postwar development of modernist architecture, ambiguity of reinforced concrete in the role of a causer of a qualitative leap of the architectural thought is particularly reflected by controversial application directions and scales of the present material: from industrialised mass construction of prefabricated reinforced concrete large-panel houses seen as pure pragmatism to individual examples of monolithic reinforced concrete architecture with exclusive plasticity seen as idea disseminators. This is the relation between the ideological content and pragmatism of the monolithic reinforced concrete technology the present article deals with discussing the issue in the contexts of Vilnius housing construction. Multi-dwelling units of monolithic reinforced concrete constructed in compliance with an innovative and experimental technology of that time have been chosen due to relatively low realisation scale thereof and due to the fact that the experiment under investigation hardly took a couple of the last decades of the Soviet era, the end whereof also denotes breakup of the phenomenon. The paper aims at answering what are the pragmatic and ideological impulses having determined development of the technology, what architectural and urban ideas are displayed by the buildings constructed; why the monolithic experiment

with the significant role to be played in the unrealised perspective plans of urban development has finished together with the Soviet period and what are today's manifestations with respect to assessment and architectural interpretations of the phenomenon. Conclusions of the article maintain that the best display of the relation between the ideological content and pragmatism of the monolithic reinforced concrete technology in Vilnius is exposed in the contexts of housing construction. Demand for the rapid and inexpensive housing construction technology and new reinforced concrete technologies were combined in the field of construction industrialisation and projects of multiple apartment houses. Necessity for original non-standard architectural vertical accents in the monotonous environment characteristic of the quarters of standard apartment houses encouraged to search for an appropriate innovative technology. Monolithic reinforced concrete (as an alternative to prefabricated reinforced concrete large-panel or brickwork construction being unfavourable to the present typology) was chosen due to a range of pragmatic reasons such as comparatively short design and realisation time, lower labour expenditures and less metal input required.

Having joined together ideological and pragmatic needs, the monolithic reinforced concrete technology was applied for some ninety apartment houses in Vilnius from 1974 to 1990. Initially employed for the ultimate challenges, i.e. tower-blocks, later the monolithic experiment was used in construction of barrier blocks and terraced houses of composite structures, whereas at the end of the Soviet era it was utilised for construction of single-family houses. Greater technological potential of the experiment having lasted just for eighteen years enabled more freedom in interpretation of the plan structure of an apartment house, therefore, innovations in living spaces are an integral part of the monolithic experiment. Sculpturesqueness of monolithic towers, form iconicity, demonstration of functional building segments in the plan and volume point to ideological changes in modernist architecture. Switchover from one form to structural combination of a few ones, display of the present structurality in the volume also suggest reflections of structural ideas of "spatial blocks" in design of apartment houses, wherein a flat or a group of flats turn into a segment or block of the plan and spatial structure. Being able to open a range of opportunities for exposition of monolithic reinforced concrete and texture thereof, thereby ensuring development of the "techno-functional" structuralism trend, the monolithic reinforced concrete technology failed to gain the expected scope in the real life due to limited technological possibilities.

Contextual ideas, born in the sixties of the 20th c. and declaring the necessity to reinterpret the principles of historic architecture and the old city forms as well as to adapt them to the newly developed urban areas, are also found in the changes of Lithuanian architectural and urban thought. The notion of architectural mounds of Vilnius generated during this period was both elaborated in the central part of the city and rephrased in residential districts. Monolithic tower-blocks were *clustered* next to the major (micro)raion centres, thereby forming mounds, or were used as *peaks* of the mounds shaped of standard apartment houses, often turning into the functional concentration points of microraiions themselves. At that time, the idea of a *barrier block* acting as a protection wall that safeguards the microraiion against highway noise was developed, however, it was worked out just on the basis of the monolithic technology. Demand for the morphotype with respect to switchover from free building-up to perimeter one and possibilities thereof are marked by construction of pe-

rimeter blocks of apartment complexes, the ideas of "privacy" reborn wherein were eventually transformed in projects of monolithic terraced and individual houses as well as in very few realisations.

Monolithic reinforced concrete apartment houses represent the technological heritage of the uncompleted and discontinued monolithic experiment having gone out together with the Soviet era. Non-relevant scopes of apartment house construction with the scale of that time as well as the doubts having arisen at the end of the Soviet period with respect to justification of the monolithic technology in construction of apartment houses testify to the end of the monolithic experiment under discussion. Application field of monolithic reinforced concrete moves to interior building structures "dressing" the exterior with modern materials, therefore, monolithic facades just remain a part of the experiment of the past Soviet era, the reverberations whereof are found in individual buildings of today's architecture solely.

Keywords: Soviet period architecture, monolithic reinforced concrete, Soviet period residential districts, typology of multi-unit housing.

INDRĖ RUSECKAITĖ

Master, PhD student, Department of Fundamentals and Theory of Architecture, Faculty of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University, Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lithuania

E-mail: ruseckaitė.indrė@gmail.com

Master of Architecture, VGTU, 2005. Architect, curator at *Architecture [excursion] Fund* (since 2011), currently working on series of public architectural excursions *modernism.lt*. Author (co-author) of 6 scientific publications.

Research interests: contemporary heritage, modernisation, modernist architecture, Soviet residential districts.

AUŠRA ČERNAUSKIENĖ

Architect, Danas Ruseckas Studio, A.Goštauto g. 40A, 01112 Vilnius, Lithuania

E-mail: ausrinak@gmail.com

Master of Architecture, VGTU, 2005. Projects: author or co-author of 5 realizations of projects of architectural design. Research interests: postmodernist urban design, concrete in architecture.